

навські країни мають найвищий рівень соціального захисту, який досягнуто за рахунок ініціювання максимальної зайнятості населення, яке формує шляхом сплати податків великий фінансовий ресурс для забезпечення соціальних витрат держави. ще одним нагальним питанням забезпечення добробуту громадян України є інвестування у дитинство шляхом розвитку та підтримки материнства, освіти, спорту та охорони здоров'я. власне здорова і розумна нація – це запорука соціально-економічного розвитку будь-якої держави.

Список використаних джерел

1. Теорія фінансів. Підручник / За ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: ЦУП, 2010. – 576 с.
2. William Beveridge, Social Insurance and Allied Services, Report, 1942. – 20 p.
3. Наумова С.А. О подходах к построению философско-социологических моделей трудовой мотивации / С.А. Наумова // Ключевые вопросы социологии труда. – М.: Наука, 1988. – С. 136.
4. Антропов В.В. Экономические модели социальной защиты населения в государствах ЕС. Автореферат... дис. Москва. – 2007.
5. Семигіна Т.В. Соціальна політика – компроміс між комуналізмом і лібералізмом? // Нова парадигма: Журнал наукових праць. –

К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Випуск 67. – С. 166–175.

6. Соціальний захист населення в Німеччині [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pilga.in.ua/>
7. The financial aspects of social security. Geneva: ILO, 1989. – 156 p.
8. Charte du Conseil National de la Résistance, 15 mars 1944. [Extraits] // – Режим доступу: <http://www.port.ac.uk/special/france1815to2003/chapter8/documents/filetodownload,18136,en.pdf>
9. Соціальний захист населення в США [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pilga.in.ua/>
10. Швед О.В. Проблеми національної ідентичності країн Скандинавії в контексті процесу європейської інтеграції / О.В. Швед // Український історичний журнал. – 2007. – №2. – С. 158–171.
11. Григораш Г.В. Системи соціального страхування зарубіжних країн [Навч. посіб.] / Г.В. Григораш, Т.Ф. Григораш, В.Я. Олійник, І.Т. Субачов. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 144 с.
12. Плаксієв М. Система соціального страхування Республіки Польща / М. Плаксієв // – Вісник Пенсійного фонду України. – 2009 – №3 – С. 14–17.
13. Иванченко В. Социально-структурированное общество, цели реформы / В Иванченко // Экономист. – 1998. – №4. – С. 79–86.
14. Олейник А.П. Страны мира в цифрах/2011 / А.П. Олейник. – 62 с. – Режим доступа: <http://www.alleng.ru/d/geog/geo030.htm>

О.М. РЕВИНА,
здобувач, НДІ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

Розвиток людського потенціалу як фактор економічного зростання

Стаття присвячена дослідженню людського капіталу та його ролі в економічному житті. В статті узагальнено теоретичний досвід, проаналізовано поточні тенденції, зокрема позиції України у світовому рейтингу людського розвитку, та обґрунтовано практичні рекомендації щодо державного впливу на умови розвитку і реалізації людського потенціалу економіки України.

Ключові слова: людський капітал, людський розвиток, економіка, людський потенціал.

Статья посвящена исследованию человеческого капитала и его роли в экономической жизни страны. В статье обобщен теоретический опыт, проанализированы текущие тенденции, в частности позиции Украины в мировом рейтинге человеческого развития, и обоснованы практические рекомендации по государственному влиянию на условия развития и реализации человеческого потенциала экономики Украины.

Ключевые слова: человеческий потенциал, человеческое развитие, экономика, человеческий капитал.

Постановка проблеми. В сучасному економічному зростанні людський фактор є визначальним. Якщо донедавна

місцю та значенню людини в економіці країни і підприємства відводилася другорядна роль, то нині важливість інтелектуальних здібностей, креативності, освіченості особистості визнається як на загальнодержавному, так і на мікроекономічному рівні. Накопичуючись, вони утворюють людський капітал, який є стратегічним ресурсом економічного зростання.

Стратегічними законодавчо-нормативними актами визначені актуальність та спрямованість досліджень з цих питань. Так, Указом Президента України №45 від 1 лютого 2012 року «Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки» визначено, що основна ціль державної кадрової політики має бути спрямована на досягнення високого рівня розвитку людського потенціалу, а умовою її реалізації – державна підтримка цільових науково-практичних досліджень у сфері розвитку людського потенціалу [1].

Згідно з положеннями Закону України від 11 липня 2001 року №2623 «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [2] та з постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 року № 942 «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 року» передбача-

ється проведення фундаментальних наукових досліджень з найбільш важливих проблем людського потенціалу.

Однією з найбільших проблем в Україні є вплив інтелектуального капіталу, і вона лежить за межами макроекономічної політики. Україна з кожним роком втрачає висококваліфікованих спеціалістів та робочу силу. За даними Держстату, лише 2011 року з України виїхало близько 15 тис. заробітчан, а неофіційно – чи не втричі більше. Вплив людських ресурсів несе набагато більшу загрозу, ніж вплив фінансового капіталу.

Економічна криза, яку пережило українське суспільство у 2008–2009 роках, укротила, що економіка, яка базується на експорті сировини та продукції з низькою доданою вартістю, є вкрай вразливою до зовнішніх викликів. Зміна ставлення до людського капіталу, його ролі в економічному житті може змінити ситуацію.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. За висновками експертів ООН на підставі вивчення досвіду 192 країн світу, економічне зростання на сучасному етапі на 64% обумовлене людським і соціальним потенціалом, тоді як природними ресурсами – на 20%, а наявністю капіталу – лише на 16% відсотків [3].

Дослідження американських вчених показали, що при зростанні рівня освіти на 10% продуктивність праці зростає на 8,6%, тоді як аналогічне зростання основних фондів – лише на 3,4%. Як наслідок, людський капітал становив на початок XX віку 72,1% національного багатства США [3].

Ідея значущості людського капіталу для економічного зростання знайшла широке відображення в теорії зростання. Так, у роботі Mankiw, N. Gregory «A Contribution to the Empirics of Economic Growth» [4] показано, що міждержавні розходження в темпах зростання краще пояснюються розширеною неокласичною моделлю Солоу, що враховує накопичення людського і фізичного капіталу, в порівнянні з моделлю, що враховує накопичення тільки фізичного капіталу (розширена модель пояснює близько 80% міждержавних відмінностей у доході).

Людський капітал також є одним з основних факторів у теорії ендогенного зростання [4]. Думка про роль насамперед інтелектуального капіталу в розвитку економіки простежується, зокрема, в праці Г. Кларка, присвяченій аналізу економічної історії світу. У своїй праці Кларк зазначає, що «вид виробничої функції в сучасних економіках ... такий, що відношення фізичного капіталу до випуску мало змінилося з часів промислової революції внаслідок інвестицій, викликаних технічним прогресом. Звідси випливає, що зростання запасу фізичного капіталу відбувався так само швидко, як і зростання випуску. А в цьому випадку прямий ефект технічного прогресу вкупі з непрямым ефектом від цих додаткових інвестицій буде полягати в тому, що підвищення ефективності на 1% приведе до збільшення випуску на 1,3%» [4]. Таким чином, як відзначає Г. Кларк, інвестиції в інтелектуальний капітал як фактор зростання ефективності є єдиним поясненням економічного зро-

стання; саме збільшення обсягу знань стало основним чинником промислової революції в Англії.

Метою статті є теоретичне узагальнення досвіду, поточних тенденцій та обґрунтування практичних рекомендацій щодо державного впливу на умови розвитку й реалізації людського потенціалу економіки України.

Виклад основного матеріалу. В даний час в експертному співтоваристві ведуться активні дискусії щодо розробки економічної політики, спрямованої на зниження сильної залежності української економіки від кон'юнктури світового ринку енергоносіїв і зміни моделі зростання в бік підвищення його якості для досягнення високих темпів економічного зростання та збереження їх стійкості в довгостроковому періоді.

Розвиток людського капіталу є важливим для забезпечення конкурентоспроможності, оскільки, як відомо, існують два аспекти конкуренції: внутрішній, як чинник розвитку внутрішньої економіки, і зовнішній – конкуренція на глобальному рівні. Отже, успішною може бути економіка, побудована з урахуванням трьох факторів: конкуренції в області людських ресурсів, в області інституцій і в області ефективності управління.

В Україні відсутність виваженої державної промислової та інвестиційної політики призводить до переважного формування процесів створення та ліквідації робочих місць за рахунок власних коштів підприємств, кредитних ресурсів, регіональних бюджетів. Старіння устаткування (середній фактичний термін експлуатації активної частини основних фондів перевищує 35 років) обумовлює додаткові витрати на його утримання, посилюючи інфляційний тиск на економіку.

Використання морально та фізично застарілого устаткування, відсутність коштів на його заміну та модернізацію орієнтує підприємства на використання низько кваліфікованої ручної праці. Це, відповідно, призводить до погіршення якості виробленої продукції, зниження рівня зацікавленості підприємців у підвищенні рівня кваліфікації своїх працівників, консервації технічної та кадрової відсталості галузей економіки. Як результат – стимулювання внутрішнього попиту вже не дозволяє досягти високих темпів економічного зростання навіть при зростанні світових цін експортноорієнтовану продукцію.

Свого часу американський економіст Г. Беккер розробив концепцію людського капіталу, в якій визначалась рівнозначність вкладень індивіда в освіту вкладенням компаній у нове устаткування. Однак поняття «людський капітал» не давало інтегрального уявлення щодо людини як виробничої сили та споживчої одиниці, з одного боку, а з іншого – індивіда, який представляє собою окрему цінність. Це привело до концепції стійкого розвитку і ключового для неї поняття – «людського потенціалу» [5].

Людський капітал представляє із себе економічний ресурс, спрямований на підтримку функціонування існуючих структур наряду з іншими ресурсами, в той час як *людський потенціал* є система фізичних та духовних сил людини, окремих соціальних груп та суспільства в цілому, реалізація яких забезпечує розширене відтворення суспільних струк-

тур та підвищення якості життя індивіда. Тим самим поняття «людський капітал» є складовою частиною поняття «людський потенціал», оскільки не тільки фіксує співвідношення витрат, передовсім в освіту та охорону здоров'я, з наступним оцінюванням їх ефективності, а й виявляє саморозвиток індивіда та його вплив на всі сторони життя в суспільстві, що особливо важливо для нової стадії соціально-економічного розвитку – економіки знань або інформаційної економіки.

Отже, категорія «людський потенціал», на наш погляд, інтегрується на основі категорій людський капітал та якість життя. Більшістю дослідників вона тлумачиться як людський капітал плюс соціально-економічні умови його формування, розвитку та використання.

У формуванні людського потенціалу важливе значення мають соціально-економічні чинники, які визначають схильність населення до економічної діяльності та можливість її реалізації у суспільному виробництві, рівень життя і можливість задоволення основних потреб.

В Україні поки що не існує ані ефективної методики вимірювання людського потенціалу в цілому, в тому числі й на підприємствах, ані комплексу заходів щодо його розвитку, збереження й ефективного використання задля економічного зростання підприємств і держави у цілому.

На думку автора, використання індексу розвитку людського потенціалу (англ. Human Development Index) як індикатора є цілком доцільним з огляду на методику його складання. Зазначений індекс являє собою інтегральний показник, дослідження розвитку людського потенціалу країн. Цей індекс є стандартним показником, завдяки якому порівнюють рівень життя громадян різних країн та регіонів, він щорічно публікується ПРООН на основі даних по 187 країнах [6].

З усіх видів інвестицій у людський потенціал найважливішими на даному етапі розвитку країни є вкладення в охорону здоров'я, загальну та фахову освіту (включаючи постійне професійне навчання на виробництві).

Основу індексу складають три показники:

а) середня очікувана тривалість життя в країні;

б) рівень освіченості дорослого населення, та коефіцієнт тих, хто отримує освіту у початкових, середніх та вищих навчальних закладах;

в) внутрішній валовий продукт (ВВП) країни.

Значення кожного показника оцінюють від 0 до 1 бала. Більше число свідчить про кращу позицію країни, а середнє значення трьох показників є числовим значенням індексу.

Показники дають змогу оцінити, по-перше, ймовірність прожити довге й здорове життя в країні (показник тривалості життя), по-друге, можливість отримати нові знання та реалізувати себе (показник рівня освіченості), а по-третє, можливість забезпечувати власні потреби (показник ВВП на душу населення).

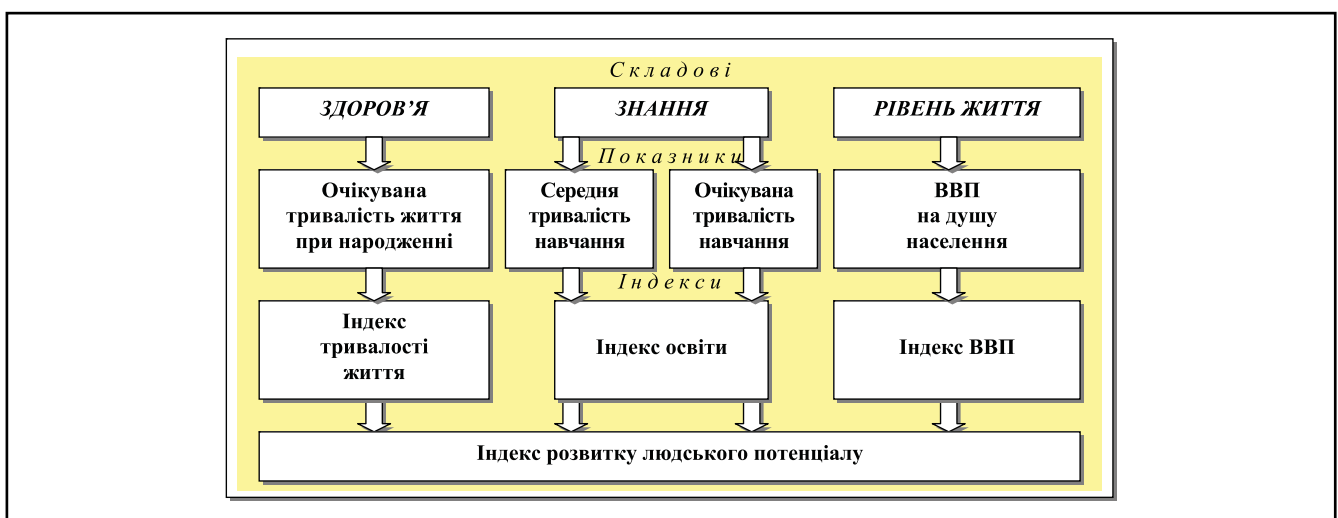
Для якісного аналізу використовують додаткові показники: бідності населення країн, що розвиваються, показник гендерної нерівності, показник розширення можливостей жінок та інші.

Умовно країни поділяють на чотири категорії: держави з дуже високим рівнем розвитку, високим рівнем розвитку, середнім рівнем розвитку й низьким рівнем розвитку.

До першої категорії належать країни, числове значення ІЛР яких дорівнює більше 0,9 бала. Серед лідерів – Норвегія, Австралія, Нідерланди, США, Нова Зеландія, Канада, Ірландія, Ліхтенштейн, Німеччина, Швеція. Найбільший потенціал у норвежців, найменший – у жителів Конго.

Україна посідає 76-ту позицію у світовому рейтингу людського розвитку. Такі результати дослідження оприлюднила ПРООН в останньому звіті – Human Development Report. Попри те що європейські аналітики оцінили Україну як «країну із високим рівнем людського розвитку», український показник – найнижчий з-поміж європейських держав.

Це означає, що підвищення якості життя шляхом підвищення ефективності використання людського потенціалу є одночасно стратегічною метою соціально-економічного розвитку, а з іншого боку – підвищення ефективності використання людського потенціалу є найважливішим чинником забезпечення економічного зростання.

Індекс розвитку людського потенціалу (ІЛР)

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Якщо на початку розробки концепції розвитку людського потенціалу в її основі лежали чотири складові: продуктивність – можливість продуктивно працювати і отримувати доходи; рівність – забезпечення рівних можливостей для всіх; сталість – забезпечення доступу до можливостей не тільки нинішнім, а й майбутнім поколінням; розширення можливостей – розвиток має здійснюватись зусиллями самих людей. Потім додалися ще такі нові аспекти, як співробітництво, справедливість та безпека [7].

Тому при оцінці ефективності людського потенціалу необхідно враховувати не тільки економічні аспекти вкладень в людину, а й якість життя населення (насамперед за такими напрямками, як ступінь зайнятості, рівень добробуту, розвиток охорони здоров'я та освіти, екологічною ситуацією, безпечним середовищем та правами людини), а також характеристики соціального середовища, де формується особистість, система її цінностей та інтересів. Розробники звіту погоджуються із тлумаченням змістовних складових категорії «людський потенціал» та їх основних взаємозв'язків.

За період 2000–2011 років економічна основа відтворення людського потенціалу в цілому поліпшувалася. Зростала номінальна та реальна заробітна плата (за винятком все того ж «післякризового» 2009 року). Позитивним є те, що забезпечувалося зростання реального доходу, однак сповільненими темпами. Лише у 2009 році він знизився на 8,5%. У десять разів зменшилася частка населення з доходами, нижчими від прожиткового мінімуму, що свідчить про підвищення життєвого рівня, розширення можливостей споживання та задоволення потреб.

Цю тенденцію порушила криза 2009 року, що призвело до погіршення матеріального становища багатьох домогосподарств. Слід відзначити, що, незважаючи на зростання добробуту в 2001–2008 та 2010–2011 роках, рівень життя населення України значно відстає від європейського рівня та інших розвинених країн. Отже, в Україні склалися гірші умови формування людського потенціалу. Найбільший ризик бідності мають сім'ї з дітьми, що погіршує умови розвитку підростаючого покоління, яке формує людський потенціал майбутнього.

Для забезпечення людського розвитку та підвищення якісних параметрів людського капіталу найважливіше значення мають освітньо-кваліфікаційні чинники. В Україні традиційно зберігається високий рівень освіти населення. За Індексом людського розвитку, валовий показник охоплення населення навчанням в Україні становить 90%, що є вищим, ніж у багатьох розвинених країнах [6]. Разом із тим у системі освіти та професійної підготовки проявляються як позитивні, так і негативні тенденції.

За даними Держстату, в Україні значна частка дітей та молоді 7–22 років навчається – більше 86%, однак спостерігається деяке коливання цього показника за роками. Внаслідок демографічних процесів скорочується чисельність учнів загальноосвітніх навчальних закладів, за шість років – на 217 чол. у розрахунку на 10 тис. населення. Це є

однією з найбільших загроз людському розвитку України, оскільки в структурі населення зменшується кількість осіб, які включені в систему передачі знань.

Розвиток вищої освіти в цілому є позитивним явищем, однак в Україні воно супроводжується негативними процесами:

- по-перше, зростання обсягів підготовки з вищою освітою переважно відбувається за рахунок спеціальностей економіки і права, з яких спостерігається перевиробництво фахівців;

- по-друге, порушилося співвідношення між підготовкою робітничих кадрів і молодших фахівців та фахівців із вищою освітою. Якщо у 2005 році чисельність студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації перевищувала нижчі рівні професійного навчання у 2,2 раза, то у 2009 році – у 2,9 раза. Така професійна підготовка не відповідає структурі і попиту на робочу силу, де переважає попит на кваліфікованих робітників. Так, у докризовий 2007 рік у структурі попиту на робочу силу більше 70% становив попит на працівників робітничих професій;

- по-третє, внаслідок розбалансованості потреби в працівниках та їх підготовки за рівнями, спеціальностями і професіями значним є недостатнє використання освітньо-професійного потенціалу. Майже одна п'ята частина зайнятих працює на посадах, що не відповідають рівню їхньої освіти. Зокрема, кожний третій працівник з вищою освітою в Україні зайнятий на роботах, які такого рівня освіти не потребують. Це є однією з причин того, чому в Україні освіченість і кваліфікація робочої сили не конвертується в економічне зростання.

Проведений аналіз свідчить, що в Україні існують значні проблеми в забезпеченні сприятливих умов для розвитку людського потенціалу, формування людського капіталу.

Досвід розвинених держав свідчить, що сучасна концепція управління людським розвитком має будуватися на таких основних принципах:

- *стратегічного управління* людським потенціалом із врахуванням довгострокових перспектив його розвитку;

- *соціальних інвестицій* – забезпечення капіталовкладення у людський капітал та інвестування у його розвиток для поліпшення якості з подальшою економічною віддачею;

- *постійного розвитку* – створення умов для безперервного навчання і розвитку трудового потенціалу через використання інтелектуальних, творчих і підприємницьких здібностей, зростання компетенцій;

- *якості трудового життя*, його забезпечення через інтелектуалізацію процесу праці, відповідну оплату праці, створення сприятливих умов праці, формування організаційної культури праці, надання можливостей для професійного зростання;

- *інтелектуального регулювання трудових відносин* через підвищення рівня професійної компетентності спеціалістів у сфері управління людськими ресурсами, які здатні виконувати складні аналітичні, управлінські, соціальні, освітні функції, грамотно формувати соціальний капітал в організації;

- *соціальних інновацій* – визнання інноваційної якості людського капіталу, застосування прогресивних технологій розвитку людських ресурсів.

Висновки

Таким чином, на підставі вищесказаного можна зробити висновок про те, що інвестиції в людський капітал в Україні, а саме розвиток галузей соціальної сфери, є важливим чинником збалансованого економічного зростання, сталого в довгостроковому плані, і тому повинні бути одним з пріоритетних напрямів економічної політики на найближчу перспективу.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України від 1 лютого 2012 року №45/2012 «Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки» м. Київ.
2. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» Верховна Рада України; від 11.07.2001 №2623-III.
3. Представництво ООН в Україні – United Nations in Ukraine /www.un.org.ua/ua/

4. Mankiw, N. Gregory, Romer, David, and Weil, David N. (1992), «A Contribution to the Empirics of Economic Growth», *Quarterly Journal of Economics*, 107(2): 407–437, May.

5. Кларк Г. Прощай, нищета! Краткая экономическая история мира / Пер. с англ. Н. Эдельмана. – М.: Издательство Института Гайдара, 2012. – С. 291.

5. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis / G.S. Becker. – N.Y., 1964. – 162 p.

6. Human Development Report 2010: 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development . – New York: UNDP, 2010. – 228 p.

7. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: Монографія / НАН України. Ін-т економіки промисловості / Ю.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін. – Донецьк, 2008. – 468 с., с. 19.